

Romeinse munten in Gouda?

Ruurd Kok¹ en Bouke Jan van der Veen²

Bewoning in het gebied rondom Gouda is pas archeologisch aantoonbaar in de Late Middeleeuwen. Uit de periode daarvoor zijn geen vondsten bekend, die een aanwijzing vormen voor bewoning van dit gebied. Tot nu toe zijn uit Gouda en omgeving slechts enkele vindplaatsen bekend van losse vondsten uit de Romeinse Tijd. In de meeste gevallen gaat het om één tot enkele scherven waarvan de herkomst onduidelijk is.³ Dit artikel richt zich op de vondst van drie als Romeins aangemerkte munten te Gouda.⁴ Geen van de munten is opgegraven bij regulier archeologisch onderzoek. Alle drie zijn gevonden door partikulieren. Dit betekent dat nauwkeurige gegevens ontbreken over de vondstomstandigheden, zoals de diepte waarop de vondsten zijn aangetroffen en de relatie tot andere vondsten of structuren. Geen van de munten is eerder onderzocht en één ervan is zelfs niet eerder gepubliceerd. Wanneer wordt gekeken naar de vindplaats van de munten, dan valt op dat twee ervan dicht bij elkaar zijn gevonden in de Goudse binnenstad. De derde is gevonden buiten het centrum, niet ver verwijderd van de vindplaats van enkele scherven van Romeins aardewerk. Reden genoeg om zowel de munten als de vondstomstandigheden aan een nader onderzoek te onderwerpen. Op basis hiervan wordt gekeken naar de betekenis van de drie vondsten voor de bewoningsgeschiedenis van deze streek in de Romeinse Tijd. Overigens moet hierbij direct de kanttekening worden gemaakt dat de aanwezigheid van Romeinse munten op zich niet zonder meer een aanwijzing vormt voor bewoning van een gebied in de Romeinse Tijd.⁵

Gouda in de Romeinse Tijd

Ter inleiding wordt een beeld geschetst van de situatie rond het huidige Gouda in de Romeinse Tijd (12 voor Chr. - 450 na Chr.). Een groot deel van West Nederland bestond uit een uitgestrekt moerasgebied, dat werd doorsneden door rivieren als de Oude Rijn en de Hollandsche IJssel, een toen nog jonge zijtak van de Lek. Het veengebied werd ontwaterd door stroompjes zoals de Gouwe, die ontsprong ter hoogte van het huidige Boskoop. Rond 46 na Chr. gaven de Romeinen hun plannen op voor de verovering van Germanië en legden hun noordelijke rijksgrens (limes) langs de Oude Rijn. De rivier vormde niet alleen een natuurlijke barrière, maar bood ook uitstekende transportmogelijkheden. Deze grens bestond uit een keten van legerplaatsen die werden verbonden door een weg. De kortste afstand tot de limes is vanuit Gouda ruim 8 km; de dichtstbijzijnde Romeinse legerkampen Nigrum Pullum (Zwammerdam) en Albaniana (Alphen aan den Rijn) liggen hemelsbreed op respectievelijk circa 10 en 14 km. Tussen de legerkampen lagen burgerlijke nederzettingen. Zowel de legerkampen als de nederzettingen liggen in de kleistrook langs de Oude Rijn, die in het natte landschap aantrekkelijke bewoningslocaties bood. Er zijn nog geen aanwijzingen gevonden voor bewoning op de afzettingen van de kleinere stroompjes meer landinwaarts. Ook zijn in deze streek nog geen bewoningssporen ontdekt in het veengebied (Kok 2001). Dit gebied werd waarschijnlijk extensief gebruikt voor het jagen en het verzamelen van (brand)hout en andere producten.

Stroomafwaarts van Gouda zijn langs de Hollandsche IJssel enkele vondsten bekend uit Moordrecht en scherven uit Krimpen aan den IJssel (Byvanck 1947, p. 149). In de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden bevindt zich een munt van Hadrianus, die is opgebaggerd uit de Hollandsche IJssel bij Capelle aan den IJssel.⁶

In deze plaats op 14 km stroomafwaarts van Gouda is in 1984 een greppel blootgelegd met een houten duiker en Romeins aardewerk (Van Trierum, Döbken & Guiran 1988, pp. 49-50). De duiker wijst erop dat in dit gebied al in de Romeinse Tijd maatregelen werden genomen ter verbetering van de waterhuishouding. De meest dichtbij zijnde bewoningssporen zijn opgegraven te Rotterdam op 24 km stroomafwaarts van Gouda. Bij de aanleg van de Spoortunnel zijn aan de oever van de Rotte een crematiegraf aangetroffen en nederzettingssporen bestaande uit mestlagen, houten palen, vlechtwerk en vondsten (Carmiggelt & Guiran 1997, pp. 77-88). Deze nederzetting vormt onderdeel van de Romeinse bewoning van het Maasmondgebied.

De mogelijke bewoners van de Gouwestreek in de Romeinse Tijd zullen waarschijnlijk eerder contact hebben gehad met de bewoners aan de benedenloop van de Hollandsche IJssel dan met die langs de Oude Rijn. De afstand tot de benedenloop van de Hollandsche IJssel is weliswaar groter, maar kon over de rivier of langs de oevers waarschijnlijk eenvoudiger worden afgelegd dan de tocht door het veenmoeras dat zich uitstreckte tussen de Hollandsche IJssel en de Oude Rijn. Het feit dat zelfs direct achter de limes in het veengebied geen bewoningssporen zijn aangetroffen, kan worden gezien als een aanwijzing dat men dit gebied althans voor bewoning het liefst mijdde.

'Een zilveren denarius'

De eerste Romeinse munt is gevonden rond 1976 en is bekend geworden door een ingezonden brief in de rubriek 'brieven van lezers' in het maandblad de Muntkoerier van juni 1996: 'Van de heer M. Francken uit Boskoop: Hierbij zend ik copieën van een door een collega gevonden zilveren munt. Deze munt is gevonden in het centrum van Gouda tijdens het bouwrijp maken van een terrein. Gaarne zouden wij iets meer willen weten over de herkomst van deze munt' (afbeelding 1). Op basis van de toegezonden foto luidde het antwoord van de Muntkoerier: 'De afdruk toont een denarius, een zilveren munt van de Romeinen. Op de voorzijde is een jeugdig portret van Lucius Publius Septimius Geta (keizer 209-212) afgebeeld. De munt is geslagen tussen 199-202 als caesar onder Septimius Severus en Caracalla. Het omschrift luidt P SEPT GETA CAES PONT. Op de keerzijde is de keizer, getooid met een stralenkroon en opgeheven hand afgebeeld. Het omschrift luidt hier SEVERI PII AVG. Het betreft hier een zeldzame munt, dat hij in Gouda gevonden is maakt hem alleen maar interessanter.'

Via de heer Francken is de vinder opgespoord, de heer C. Otten uit Gouda. Hij vertelt dat hij de munt omstreeks 1976 als kind heeft gevonden op een braakliggend terrein aan de Wilhelminastraat waar enkele pandjes waren afgebroken. Op die plaats kwam onder andere een oud riool bloot te liggen waar veel oude spullen in zaten. Samen met andere tieners was hij daar met een zelf gemaakt zeefje op zoek naar vondsten. Er werd veel aangetroffen, zo weet hij zich te herinneren dat er wel 'tien munten per dag' werden gevonden. Otten heeft veel weggegeven en alleen het zilveren muntje gehouden. Op deze locatie is toen geen onderzoek gedaan door de Archeologische Vereniging Golda, die actief is vanaf 1969. De vondstomstandigheden wijzen erop dat de munt is aangetroffen in een postmiddeleeuwse context.

De beschrijving van deze vondst in de Muntkoerier is maar ten dele juist. De hier als zilveren denarius beschreven munt komt als type alleen voor als zeer zeldzame gouden aureus. Een volledige beschrijving van dit type luidt in de standaardcatalogus voor Romeinse munten als volgt: Geta Caesar (198-209) onder Septimius Severus en Caracalla, gouden aureus geslagen te Rome tussen 200-202. De voorzijde toont het borstbeeld van Geta, blootshoofds, met draperie en kuras naar rechts, omschrift P SEPT GETA CAES PONT (= Publius Septimius Severus Geta Caesar Pontifex, 'tronopvolger' en 'priester'). De keerzijde toont het borstbeeld van, waarschijnlijk, Caracalla, met stralenkroon, draperie, kuras en aegis naar links, de rechterhand opgeheven, omschrift

SEVER INVICTI AVG PII FIL (= zoon van de onoverwinnelijke Severus).⁷ Een zilveren exemplaar zou dus een unicum zijn.

Afbeelding 1. De vervalsing van een aureus van Geta Caesar; werkelijke grootte 20 mm.

Wat de Muntkoerier niet heeft kunnen onderzoeken vanaf het papieren plaatje, is de techniek waarmee de munt is gemaakt. Na onderzoek van de munt bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden (KPK) is in 1999 vastgesteld dat de munt niet is geslagen zoals gebruikelijk, maar is gegoten. Het verkeerde metaal en de verkeerde techniek van vervaardiging kan slecht één ding betekenen: het gaat hier om een vervalsing, die gezien de doorboring als hanger is gebruikt. De doorboring is later aangebracht. Het latere gebruik als hanger laat ook eenvoudig verklaren dat de munt is verloren. Opmerkelijk is dat onlangs op het museumspreekuur van het KPK een identiek exemplaar werd getoond, dat afkomstig is uit dezelfde gietmal.⁸ De productie is klaarblijkelijk groter geweest dan één enkel exemplaar. De datering van dergelijke vervalsingen is niet exact te achterhalen en kan worden geplaatst tussen de zeventiende en de twintigste eeuw.

Sestertius van Philippus I

De tweede munt is in maart 1981 gevonden door de toen 11-jarige M. Steenbergen op een braakliggend terrein aan het Paradijs, in de buurt van de vindplaats van de eerste munt (afbeelding 2). Op deze plaats waren enkele oude pandjes gesloopt. Nadat een dragline de bodem had omgewoeld, is hij samen met zijn neefje op het terrein gaan zoeken met een schep en een zeefje. Voor een klein terrein werden er veel munten gevonden; in zijn herinnering ongeveer 80 stuks. Verder moet er op een diepte van één meter ook een grote brede muur hebben gezeten, die niet van een woonhuis kan zijn geweest. Op het terrein werden ook zeven haardstenen gevonden. In de Goudse Courant van 4 maart vertelt Steenbergen trots over zijn buit: 'Een stuk of tien muntjes, een paar pijpenkoppen, enkele restanten van tegeltjes...' Deze vondsten wijzen erop dat ook deze munt afkomstig is uit een postmiddeleeuwse context. Ook op dit terrein is geen onderzoek ingesteld door Golda. Een week later verschijnt een reactie op dit artikel, waarin de heer Den Oudsten vertelt dat aan het begin van de Tweede Wereldoorlog op deze plek geld is begraven. Hij was bakkersknecht in de bakkerij van de Joodse familie Weil op de hoek van het Paradijs en de Wilhelminastraat. Hij vertelt hoe één van de zoons 'al het kopergeld van zijn ouders in een koektrommeltje van Douwe Egberts stopte en dat hij dit trommeltje begroef op het achterplaatsje bij de bakkerij.' Toen de familie na de oorlog niet terugkeerde, heeft Den Oudsten op het plaatsje gegraven naar het trommeltje om het geld aan de nabestaanden in Israël te kunnen geven. Het trommeltje heeft hij niet gevonden; wel enkele losse muntjes die hij aan verzamelaars heeft gegeven. Den Oudsten denkt dat het trommeltje is blijven liggen na de sloop van de oude bakkerij. Steenbergen vermoedt nu dat de vondst van het grote aantal munten wel eens met dat trommeltje te maken kan hebben. Dit zou betekenen dat de Romeinse munt afkomstig was uit de verzameling van bakker Weil.

Afbeelding 2. Sestertius van Philippus I, werkelijke grootte 26 mm.

Het gaat om een voor Nederland vrij zeldzame vondst: een sestertius van de Romeinse keizer M. Julius Philippus I (244-249). In de totale vondstregistratie van het KPK (NUMIS) komen slechts 30 andere munten van deze keizer voor: 26 zilveren antoniniani en vier koperen sestertii.⁹ Dit duidt erop dat slechts een vrij kleine hoeveelheid munten van deze keizer het huidige Nederland heeft bereikt en hier heeft gecirculeerd. Hoewel de munt sterk is gesleten en er nauwelijks nog iets op is te lezen, kan hij door de beeldenaars toch exact worden beschreven. Het gaat hier om een koperen sestertius geslagen in Rome in het jaar 248. De volledige beschrijving is als volgt: op de voorzijde het gelauwerde portret van Philippus naar rechts met als omschrift zijn naam en titels IMP M IVL PHILIPPVS AVG. Op de keerzijde staat een lopend (mannetjes) hert naar rechts en het omschrift SAECVLARES AVGG / S C.¹⁰ Deze munt behoort tot een grotere reeks munten (emissie) met afbeeldingen van wilde dieren. Deze emissie herdacht het duizendjarige bestaan van Rome. Philippus herdacht dit millennium door grootse spelen te houden, waarbij vele wilde dieren werden vertoond en ongetwijfeld gedood. De afgebeelde beesten op deze serie zijn een leeuw, nijlpaard, antiloo, geit en het (mannetjes) hert. Het 'Saeculares Augg' staat voor 'de millenniumviering van de keizers', namelijk Philippus I en zijn zoon Philippus II. Het S C is op het Romeinse kopergeld een gebruikelijke aanduiding dat de Senaat de muntslag heeft goedgekeurd en is een afkorting van 'Senatus Consulto': volgens besluit van de Senaat.

Een koperen 'sestertius'

De derde vondst van een 'Romeinse munt' werd rond 1984 gedaan aan de Voorwillenseweg bij het uitbaggeren van een sloot (afbeelding 3). De vondst is op een determinatiedag in september 1994 gemeld bij de Archeologische Vereniging Golda en gepubliceerd in haar Jaarboek 1995/1996 'Het Geheim van Bloemendaal' (Akkerman en Sprokholt 1997): 'Het gaat om een bronzen munt uit de Romeinse tijd, die evenwel niet voor determinatie beschikbaar is en waarover we dus vrijwel geen uitspraak kunnen doen. Op grond van de vage beschrijving ervan zou het een as of sestertius uit de tweede eeuw kunnen zijn. De datering komt dan overeen met die van de andere vondsten.' Deze andere vondsten betreffen enkele scherven van Romeins aardewerk, die in 1948 zijn gevonden ten noorden van de Graaf Florisweg en waarmee de munt in verband werd gebracht. De munt werd in een noot als volgt beschreven: 'De bronzen munt heeft een doorsnede van 4,2 cm. Op de voorzijde is een olifant afgebeeld. Voor de olifant staat een figuurtje. De munt is van tekst voorzien, die voor een nauwkeurige determinatie onmisbaar is, maar de inhoud ervan is ons niet bekend. De achterzijde is sterk aangetast.' Toen de vondst in 1999 werd getoond bij het KPK, was het gezien de slechte staat van de vondst niet mogelijk de munt te determineren. Het was al snel duidelijk dat het geen sestertius betrof, maar onduidelijk bleef wat het dan wel was. De munt kan als volgt worden beschreven. Op de voorzijde staat een staande personificatie en fragmenten tekst, die aanvankelijk werden gelezen als 'CRISP RUPS.' Op de keerzijde zijn vijf personen zichtbaar, die met een groot vierkant object sjouwen (de olifant van Golda), de fragmentarisch bewaard gebleven tekst bleef onleesbaar. De conclusie was toen, dat

Afbeelding 3. De vermeende sestertius, werkelijke grootte 42 mm.

het mogelijk ging om een achttiende-eeuwse 'Romeinse' fantasie contorniaat (= penning). Een aanwijzing hiervoor was bijvoorbeeld het gebruik van de letter 'U' die als zodanig niet voorkomt in het Latijnse alfabet en altijd als 'V' werd geschreven. Niets bleek minder waar. Na een intensieve speurtocht door de bibliotheek van het KPK kon het object exact worden gedetermineerd. Het gaat om een gildepensing van het Schoenmakers- of St. Crispijngilde uit 's-Gravenhage. De heilige Crispinus was de beschermheilige van de schoenmakers. Een gildepensing is het metalen bewijs van lidmaatschap van een gilde en draagt vaak de gegraveerde naam en lidmaatschapsnummer van de eigenaar. Dit is overigens bij het Goudse exemplaar niet (meer) zichtbaar. Tot nu toe is slechts één enkel ander exemplaar bekend van het type dat in Gouda is gevonden en dat wordt bewaard in het Fries Museum in Leeuwarden (afbeelding 4). De uit 1709 stammende penning wordt als volgt beschreven in het boek 'De penningen der Noord-Nederlandse Ambachtsgilden': het figuur op de voorzijde is St. Crispinus met in de rechterhand een schoenmakersmes en boven hem een kroontje.¹¹ Het omschrift luidt volledig: S CRISP - YNSBUES, dat moet worden gelezen als St. Crispijns bus. De bus was een fonds voor sociale ondersteuning van de gildeleden, waaruit onder andere de begrafenis werd betaald. De afbeelding op de keerzijde heeft hier direct mee te maken: een lijkstatie met de tekst MEMENTO MORI (gedenk te sterven). Op basis van deze gegevens kan ook het Goudse exemplaar worden ontcijferd.

Afbeelding 4. De gildepensing van St. Crispijn uit het Fries Museum, Leeuwarden, werkelijke grootte 44 mm.

Betekenis van de vondsten

Nu de juiste determinaties van de drie munten bekend zijn, kan worden gekeken naar de betekenis van de vondsten. Van de drie veronderstelde Romeinse munten dateert slechts één echt uit die periode. Opmerkelijk is dat de enige echt Romeinse munt afkomstig is uit een context met postmiddeleeuwse (zeventiende-eeuwse?) vondsten in de binnenstad. De tweede is een kopie van een Romeinse munt en de derde is een achttiende-eeuwse Haagse gildepensing. Geen van de munten kan dus direct in verband worden gebracht met Romeinse bewoning van dit gebied. De gildepensing kan in Gouda zijn verloren door een Haags gildelid, maar meer waarschijnlijk is dat de penning van elders is aangevoerd met grond.

De postmiddeleeuwse vervalsing van een Romeinse munt moet in verband worden gebracht met de grote vraag naar Romeinse munten onder verzamelaars. Vanaf de zestiende eeuw werden verzamelingen aangelegd van Romeinse munten en penningen.

Voor het aanvullen van ontbrekende exemplaren bestond een ware markt in nagemaakte Romeinse munten. Dergelijke munten werden verkocht als kopie, maar ook als echt (dus als vervalsing). De produktie van namaakmunten komt tot in onze tijd voor. Kopieën van Romeinse munten kunnen uiteindelijk een eigen leven gaan leiden. Het mooiste voorbeeld daarvan is de sleutelhanger die scheerschuimfabrikant Gillette in de jaren zeventig liet maken. Deze nempunt wordt de laatste tijd veel gevonden en als Romeinse munt beschouwd (zie bijvoorbeeld De Ridder 1999).

De intrigerende vraag blijft hoe een echte Romeinse munt terecht komt in de Goudse binnenstad. Gezien de vondstomstandigheden was deze munt niet in roulatie en kan hier dus niet met ander kleingeld zijn verloren. Het is mogelijk dat de munt afkomstig is uit de collectie van een verzamelaar. Hierbij kan worden gedacht aan het verhaal over bakker Weil, alhoewel in het bericht alleen sprake is van 'het kopergeld van de familie' en niet duidelijk is of de bakker ook munten verzamelde. Gezien het feit dat deze munt is gevonden in de buurt van de vervalsing, is het zeer verleidelijk om te veronderstellen dat beide exemplaren afkomstig zijn uit dezelfde muntenverzameling. De herkomst uit een verzameling is echter niet de enige mogelijke verklaring voor de vreemde vindplaats. De munt kan hier ook terecht zijn gekomen met opgebracht materiaal van elders. Niet alleen buiten de stad werd afval opgebracht, maar ook bij werkzaamheden in de binnenstad werd gebruik gemaakt van aangevoerd puin en/of grond. Zo is bijvoorbeeld bij de bouw van de Mallegatsluis puin gebruikt afkomstig van een kerk uit Alphen aan den Rijn (Regt 1932). Het is bekend dat zich ter plaatse van deze kerk Romeinse bewoningssporen bevinden (Kok 1999, p. 178). De derde-eeuwse datering van de munt staat een herkomst uit Alphen aan den Rijn op zich niet in de weg, maar het schaarse vondstvoorkomen van deze keizer in de Nederlandse circulatie maakt een dergelijke verklaring een stuk onwaarschijnlijker. Gezien de context waarin de munt is gevonden, lijkt de herkomst uit een verzameling vooralsnog de meest aannemelijke verklaring. Als dat zo is, dan heeft de vondst van deze sestertius geen enkele betekenis voor de circulatie van Romeinse munten uit de derde eeuw in Nederland.

Het onderzoek van de drie als Romeins aangemerkte munten wijst er in de eerste plaats op dat het van groot belang is om de vondsten zelf nauwkeurig te (laten) determineren, voordat conclusies worden getrokken of ook maar suggesties worden gedaan. Daarnaast heeft dit onderzoek tot gevolg dat enkele stippen moeten worden verwijderd van de kaart met vindplaatsen uit de Romeinse Tijd, die toch al niet dicht bezaaid zijn in deze regio. Daarvoor teruggekomen is enerzijds een zeldzame achttiende-eeuwse gildepennig en anderzijds het gegeven dat Romeinse munten eeuwen later nog hun waarde hadden als verzamelaarsobject of als hanger. Of ze nu vals waren of echt.

Literatuur

- *Graven in de blubber*, Goudse Courant, 4 maart 1981.
- *Graven in de blubber (2)*, Goudse Courant, 10 maart 1981.
- Akkerman, C. & H. Sprokholt (1997). Bodenvondsten uit Bloemendaal en omgeving. In C. Akkerman e.a. (Red.), *Het Geheim van Bloemendaal*. pp. 13-17. Gouda: SPOOR.
- Brieven van lezers, *Muntkoerier* 25.6, 1996, p. 32.
- Byvanck, A.W. (1947). *Excerpta Romana. De bronnen der Romeinsche geschiedenis van Nederland. Derde afdeeling: overblijfselen der Romeinsche beschaving*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Carmiggelt, A. & A.J. Guiran (1997). Pre-stedelijke bewoningssporen en vondsten uit het tracé van de Willemsspoortunnel te Rotterdam: prehistorie, Romeinse Tijd en Middeleeuwen (vóór circa 1150). In A. Carmiggelt, A.J. Guiran & M.C. van Trierum (Red.), *Boorbalans 3, Archeologisch onderzoek in het tracé van de Willemsspoortunnel te Rotterdam*. pp. 73-111. Rotterdam: Bureau Oudheidkundig Onderzoek van

Gemeentewerken Rotterdam en Coördinatie Commissie Van Advies Inzake Archeologisch Onderzoek Binnen Het Resort Rotterdam.

- Dasselaar, M. van & H. Sprokholt (1993). Geologie en vroegste geschiedenis van Gouda tot 1400. In H. Sprokholt, C. Akkerman & M. van Dasselaar (Red.), *Het kasteel van Gouda*. Gouda/Delft: Stichting SPOOR/Eburon. pp. 7-29. (Jaarboek 1992/1993 van de Archeologische Vereniging Gouda).
- Hilgers, M. (1994). Een bodemvondst - 4. *Het dorp Waddinxveen 2*, pp. 137-140.
- Kok, R.S. (1999). *Archeologische inventarisatie Stadshart Alphen aan den Rijn*. Gemeente Alphen aan den Rijn, afdeling Ruimtelijke Ordening.
- Kok, R.S. (2001). *Archeologische inventarisatie gemeente Alphen aan den Rijn*. Gemeente Alphen aan den Rijn, afdeling Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting.
- Kok, R.S. (in voorbereiding). Een overzicht van Romeinse vondsten uit Gouda en omgeving.
- Mattingly, H. & E.A. Sydenham (1936). *Roman Imperial Coinage, Volume IV, Part I*. London: Spink.
- Mattingly, H., E.A. Sydenham & C.H.V. Sutherland (1949). *Roman Imperial Coinage, Volume IV, Part III*. London: Spink.
- Regt, W.M.C. (1932). *Gedenkboek ter gelegenheid van het 350-jarige bestaan der Ned. Hervormde Gemeente te Alphen aan den Rijn*. Uitbouw-Comité.
- Ridder, T. de (1999). Romeins scheerschuim. Romeinse nepmunt ontdekt op het bedrijventerrein Hoogstad. *Terra Nigra* 146, pp. 14-15.
- Wittop Koning, D.A. (1978). *De penningen der Noord-Nederlandse Ambachtsgilden*. Amsterdam: Schulman.
- Trierum, M.C. van, A.B. Döbken en A.J. Guiran (1988). Archeologisch onderzoek in het Maasmondgebied 1976-1986. In Döbken, A.B., A.J. Guiran & M.C. van Trierum (Red.), *Boorbalans 1, Bijdragen aan de bewoningsgeschiedenis van het Maasmondgebied*. pp. 11-99. Rotterdam: Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam en Coördinatie Commissie Van Advies Inzake Archeologisch Onderzoek Binnen Het Resort Rotterdam.

Noten

- 1 Gemeentelijk archeoloog, Gouda.
- 2 Assistent-conservator, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden.
- 3 Overzichten van Romeinse vondsten in Gouda e.o. zijn verschenen in Van Dasselaar & Sprokholt 1993, pp. 10-13 en Akkerman & Sprokholt 1997, pp. 13-14; zie voor een actueel overzicht Kok in voorbereiding.
- 4 Met hartelijke dank aan mevrouw Waagmeester (Gouda) en aan de heren C. Otten (Gouda) en M. Steenbergen (Amsterdam) voor het beschikbaar stellen van de munten.
- 5 Uit Waddinxveen zijn bijvoorbeeld twee Romeinse munten bekend die zijn gevonden in opgebrachte grond, zie Hilgers 1994.
- 6 RMO Inventaris h1955/11.
- 7 Roman Imperial Coinage deel IV, p. 317 nr. 21.
- 8 De munt is afkomstig uit een eoude collectief, waarvan de herkomst helaas onbekend is.
- 9 Deze 30 zijn als volgt over de provincies verspreid: 8 Friesland, 6 Utrecht, 4 Groningen, 1 Noord-Holland, 1 Drenthe en 10 uit een schatvondst vlak over de grens bij Kerkrade.
- 10 Roman Imperial Coinage deel IV, p. 89 nr. 160a.
- 11 Wittop Koning 1978, p. 106: nr. 8.2 pl. 59.